

İSTANBUL'DA HAT SANATI

M. UĞUR DERMAN*

Geçmiş asırlardaki Osmanlı deyişle Kostantiniyye (veya Kostantaniyye) şehri, XV. asrın son çeyreğinden başlayarak hat sanatıyla birlikte anılır olmuştur. Aynı zaman dilimi içerisinde hüsn-i hattın İstanbul'da Şeyh Hamdullah'la (d. 1429-ö. 1520) beraber Osmanlı'ya has bir hüviyet kazanışından itibaren, bu anlayışın, aralıklı olarak süzülüp arınmalar geçirmek suretiyle XIX. asrın sonlarında en mükemmel mertebesine eriştiği de bilinir. Kimin tarafından ve ne zaman söylenildiği belirlenemeyen: "Kur'an-ı Kerim Hicaz'da nazil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı." ifadesinin birinci ve üçüncü şıklarında mutlak, ikinci şıkkında da -İstanbul tilaveti kulak ardı edilmemek kaydıyla- kâfi derecede isabet olduğu, bütün akliselim sahiplerince kabul görmüştür. Bu sözle, Kur'an-ı Kerim'in mushaf şeklindeki bütünü olduğu kadar, mesela bir camide kuşak olarak *celî sülüs*le yazılmış bir sure veya cami kubbelerinde, levhalarda yer alan bir yahut birkaç ayetin kastedilmiş bulunduğu aşikârdır. Şu hâle göre, hüsn-i hattın zaman içinde yenilenerek beş asır müddetle icra sahasına konulduğu rakipsiz beldenin İstanbul olduğu muhakkaktır. Bu sebeple, Yahya Kemal (d. 1884-ö. 1958) ve Mesud Cemil'in (d. 1902-ö. 1963) klasik Türk musikisini tahsisen "İstanbul musiki" ismiyle anılarından mülhem olarak, Osmanlı-Türk hattına da, "İstanbul hattı" denilmesinde isabet bulunduğu düşünülebilir.

İstanbul, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra, bu beldeye onlarla birlikte giren ilk ve en yeni unsurlardan biri herhâlde Arap asıllı İslamî harfler olmalıdır. Aynı hâl, daha önce Osmanlı payitahtı olarak seçilmiş bulunan Bursa ve Edirne şehirleri için de varittir. Evvelki asırlarda gelişerek, Anadolu haricindeki İslam ülkelerinde de kullanılan bu harf sistemi, son olarak XIII. yüzyılda Bağdad'ın Abbasî ve İlhanlı devirlerini yaşayan Yâkût el-Musta'sımî'nin (ö. 1298) elinde kesin kaideleriyle belirlenmiş; bu üslup, hususiyile İran sahası ve Orta Asya'daki sair İslam ülkelerinin çoğunda kabul görmüştü.

1- Şeyh Hamdullah'tan aklâm-ı sitte örneği

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. Resim ve alt yazılar yazar tarafından hazırlanmıştır.

2- Şeyh Hamdullah'ın nesih hattıyla Sultan II. Bayezid için yazdığı mushafın serlevhası

İstanbul'un fethinden evvel Osmanlılarda da durum farklı değildi. Topluca *aklâm-ı sitte* olarak adlandırılan *sülüüs*, *nesih*, *muhakkak*, *reyhânî*, *tevkî*' ve *rıkâ*' yazılarından son ikisi Divan-ı Hümayun'dan sâdır olan emirlerde (ferman, berat...) kullanılır; metin kısa ise *tevkî*, uzun ise *rıkâ*' hattı tercih olunurdu. Kur'an-ı Kerim yazılmasında ise *nesih* veya *reyhânî* yazıları en çok kullanılan iki hat nev'ididi.

İstanbul'da Aklâm-ı Sitte

İstanbul'un fethinden sonraki ilk yıllarda (Fatih devri) bu beldede yazılıp da zamanımıza kadar gelmiş sanat nitelikli bir mushafa bugüne kadar rastlanmış değildir. Dinî hayatlarını Kur'an-ı Kerim'i okuyarak yaşayan Müslümanların ihtiyacını karşılamak üzere gerekli olan mushafların, önceleri nerede yazılıp da İstanbul'a getirildiği belirlenememekle beraber, bunların başta eski

payitaht Edirne olmak üzere, XV. asrın ikinci yarısında bir sanat merkezi kimliğini taşıyan Osmanlı şehri Amasya'dan temin olunduğu zannındayız. Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) hususi kütüphanesi için yazılmasını istediği bazı ilmî ve tıbbî kitap nüshaları da bu şehirde hazırlanmış, vaktimize kadar erişmiştir. Yeni bir Osmanlı şehri olan İstanbul'a kazandırılan abidelerin kitabelerinde ise ilk olarak baba-oğul iki Edirneli hattatın isimlerine rastlanmaktadır. Bunların izahı aşağıda yer alan İstanbul kitabelerine dair bahse bırakılmıştır (Resim 44).

İstanbul klasik hat nevelerinin farklı üsluplar kazandığı bir belde olduğu kadar, bazı yeni hat çeşitlerinin sanat âlemine doğduğu şehir vasfıyla da bilinir. Burada, önce Osmanlıların hat üslubuna İstanbul'da getirdikleri değişiklikler kısaca sıralanacak, daha sonra da bu şehirde doğan yeni hat neveleri tanıtılacaktır. Amasya'da doğup yetişmiş bir ulu hattatın, Sultan II. Bayezid (1481-1512)

3- Şeyh Hamdullah'ın Bayezid Câmii'ndeki celt sülüs kitabesi

padişah olduktan sonra İstanbul'a gelişi, Amasya'nın aynı konudaki üstünlüğünü bu şehre kaydırmıştır, denilse yerinde olur. Hat eğitimi aldığı bilinen en eski padişah sayılan Sultan II. Bayezid, Amasya'dayken hat meşk ettiği hocası Şeyh Hamdullah'a tavsiyelerde bulunarak, onun Yâkût yazıları üzerinde ciddi bir araştırma ve inceleme yapmasına zemin hazırlamıştır. Esasen Yâkût tavrında yazan bu ihatalı hattat, XIII. asrın kadim üstadının hatlarındaki estetik sırlara vâkıf olarak, orada mevcut güzellikleri kendi eline, gözüne olduğu kadar zihnine ve gönlüne de yerleştirmesini bildi. Şeyh'in İstanbul Alemdağı'nda bugün Sarıgazi adıyla tanınan Sarıkadı karyesinde birkaç aylık ibadet yalnızlığına çekilerek bu başarıyı kazandığı kaynaklarda zikredilir.

Hüsni hat, en usta hattatların bile ellerinden kâğıda akarken harflerin veya harf gruplarının sair benzerlerinden farklılıklar göstermesi insanoğlunun

4- Ahmed Karahisari'den müselsel celt sülüs levha

fitriyatı icabıdır. İşte bunların en mükemmellerini seçip kendi şivesini ona göre tadil etmek, ancak Şeyh gibi bir "hat ermişi"nin üstesinden gelebileceği hususlardandır.

En başta *nesih* hattı sayılmak üzere, *aklâm-ı sittenin* bütün neveleri Amasyalı Şeyh Hamdullah eliyle takriben 1485 yılından başlayarak İstanbul'da tedricen yeni bir üsluba kavuştu (Resim 1). Bu üslubun önde gelen hattatlarına "Şeyh-i sâni (ikinci Şeyh)" lakabının verilmesi Şeyh Hamdullah tavrının o çağda ne mertebede hükümrân olduğunu gösterir. *Aklâm-ı sittede*ki bu toplu değişiklik, Şeyh'in kendi devrinde söylenen, "nesh" ve "muhakkak" kelimelerinin de cinaslı olarak hat ismi dışındaki manalarıyla kullanıldığı şu beyitte veciz bir şekilde belirtilmiştir:

Şeyhoğlu Hamdi hattı tâ kim buldu zuhur,
Âlemde bu muhakkak, nesh oldu hatt-ı Yâkût.
(Şeyhoğlu Hamdi hattı ortaya çıkınca, Yâkût yazılarının ortadan kalktığı muhakkaktır.)

Babası Sühreverdî tarikatı şeyhlerinden olduğu için imzalarında "İbnü's-Şeyh" (Şeyh oğlu) künyesini kullanan, kendisi de Okmeydanı'ndaki Atıcılar Tekkesi'nin şeyhliğinde bulunduğundan dolayı, sanat camiasında "Şeyh" olarak anılan Hamdullah Efendi eliyle *aklâm-ı sittede* gerçekleştirilen bu ilk "İstanbulî" değişim, kendisi ve yetiştirdiği talebeleri tarafından XVI. yüzyılda süratle yayıldı (Resim 2). Ancak, uzaktan okunabilecek kadar iri yazılması gereken ve daha ziyade kitabelerde kullanılan *celî sülüs* hattında Şeyh ve ona tâbi olanlar fazla muvaffak olamamışlardır (Resim 3). XVII. asrın son çeyreğine kadar bütün kemaliyle süren Şeyh vadisinin "Her kemâlin bir zevâli vardır." düsturunca nasıl nihayete erdiğine

اشركوا وقتنا الله ما شركوا

ولا جرم من شريك ذلك كذب الذين فسدهم في دأبنا إنما أتينا آلهم غداً كرمهم علمهم فما لساننا
ان يتبعون إلا الظن وإن أشبه الآخر ضنون ﴿فَلَوْلَا نِعْمَةُ الْبَالِغَةِ فَلَوْلَا هُدَاؤُنَا لَجَمْعِيْنَ
فَلَوْلَا شَهَادَتُكُمْ لَذَلَّلْنَا لِيَهْدِيَنَّ رَأْسَ اللَّهِ حُرْمَهُ كَذَا
فَانْهَدْنَا فَلَا تَهْتَدُ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ
يُرِيدُونَ عَدِيلُونَ ﴿فَلْيَعْلَمُوا أَنَّمَا جَاءَهُمْ رَبُّكَ عَلَى كَيْفِهِمْ لَشَارِكُوا بِشَيْءٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا

ولا تقتلوا الأولادكم من افلاوحن

ترزقكم وآبائهم ولا تصرفوا الفواحش ما ظهر منها وما بطن ولا تقتلوا النفس التي حرم الله
إلا بالحق ذلكم وصيكم به لعلكم تتقون ﴿وَلَا تَقْتُلُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي
هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ تَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَيْدِ وَالْمِيزَانَ بِنِزَالِ الْقِسْطِ
لَا تَكْفُرْ لِفَيْتِنَاتِ الْإِسْمَاعِيلِ وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْبُدُوا أَوْلِيَاءَكُمْ ذَوَاتِ قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ
وَصِيغَتُكُمْ بِعَلَّامَاتِكُمْ ذَلِكُمْ رُؤْيُكُمْ ﴿وَأَنْ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ

فتفرق بكم عن سبيله ذلكم

5- Ahmed Karahisarî'nin En'âm-ı Şerif'inden bir sayfa (muhakkak, nesih, mesâhif ve sülüs hatlarıyla)

6- Mustafa Dede'nin sülüs-nesih küt'ası.

7- Derviş Ali'den sülüs-nesih küt'a

geçmezden önce, XVI. yüzyılda yine İstanbul'daki yeni bir *aklâm-ı sitte* harekâtını hatırlamak gerekecektir.

Afyonkarahisarı'nda doğduğu için Karahisarî nisbesiyle şöhret bulan Ahmed Şemseddin Efendi (d. 1470?-ö. 1556), İran'ın Kirman şehrinden gelen, bundan dolayı Kirmanî nisbesiyle tanınan Esedullah Efendi'den (ö. 1488) muhtemelen İstanbul'da, Yâkût tarzı *aklâm-ı sitte*yi meşk edip Şeyh'in kapattığı o yolu -kendi üstün

zevkini de ilave ederek- yeniden ihya etmeye çalıştı (Resim 4). Seçtiği eskimiş yol dolayısıyla harf mükemmeliyetinde Şeyh Hamdullah'a erişemeyen Karahisarî, bunları satıra döktüğünde olağanüstü tertipleriyle dikkat çeker; akla gelmedik istifleri gerçekleştirir (Resim 5). Bu çalışmaları:

Hatt-ı hûb içre beyaza çıkararak kendüzünü
Yazının Karahisarî'dir ağartan yüzünü.

(Güzel hatlar içinde kendi özünü beyaza çıkararak ve yazının yüzünü ağartan Karahisarî'dir.)

beytiyle, zamanında çok takdir görmüştür. Onun *celî sülüsü* de Şeyh'e göre fazlasıyla başarılıdır. Bundan ötürü, eğer Şeyh'in harflerde, Karahisarî'nin terkipte gösterdiği üstünlük tek hattatta toplansaydı, daha aşağıda bahsedilecek olan Râkım çağı belki XVIII. yüzyılı beklemeden gelirdi, kanaatindeyiz.

İstanbul'un fethi öncesi, hüsn-i hatta ehemmiyet veren İslam ülkelerinde mushafların daha sanatlı yazımı için, tercih edilen sahife planı: "1 satır *muhakkak*+5 satır *nesih*+1 satır *sülüs* (veya *muhakkak*)+5 satır *nesih*+1 satır *muhakkak*" sırasıyla tertiplenirdi. Bütün bu sayılan hat neveleri Yâkût'un XIII. asırda Bağdat'ta son şeklini verdiği üsluba benzetilme gayreti içinde yazılıyordu. Osmanlı hattatlığında fazla rağbet görmeyen ve *aklâm-ı sittenin* karışık olarak kullanıldığı bu mushaflardan birini Karahisarî yazmış, fakat tamamlamaya ömrü yetmemiştir.¹ Yazı şivesinde kendisine en ziyade yanaşan talebesinin Hasan Çelebi (ö. 1594'ten sonra) olduğu, onun Süleymaniye ve Edirne/Selimiye'deki yazılarından anlaşılır. Lakin İstanbul'daki sanat anlayışının -bir daha açılmamak üzere- kapadığı Yâkût yolunu Karahisarî'nin öğrencileri ancak bir hattat nesli yürütebilmişler; Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii'nin hattatı Demircikulu Yusuf Efendi (d. 1514-ö. 1611) ile bu tarz son bulmuştur.

Birçok hattat yetiştiren Şeyh Hamdullah'ın üslubu, damadı Şükrullah Halife (ö. 1543'ten sonra) ve oğlu Mustafa Dede (d. 1495-ö. 1538) yoluyla ilerdeki nesillere taşındı (Resim 6). Bu arada yetişen üstadların bir kısmı eser vererek hüsn-i hatta hizmet ettiler, bir kısmı ise bu hizmetlerine ilaveten öğrenci yetiştirmeyi de şiar edindiler. Hüsn-i hattı İstanbul'da meşk edip de memuriyetle taşraya tayin olunan hat müntesipleri de bu İstanbul tavrını gittikleri beldede öğretmek yaydılar. Fakat Osmanlılar, ilerleyen zamanda Kur'an için *nesih* hattına rağbet ederek, en ziyade bu hatla, mushaf, En'âm-ı Şerif ve dua mecmuaları talebini karşıladılar. Bu sebeple *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli kaynak eser, *nesih* hattını XVIII. asırda tarif etmek için "*hâdim-i Kelâm-ı Kadîm*" (Kur'an-ı

1 TSMK, H.S. 5.

8- Hâfız Osman'ın nesih hattıyla mushafının serlevhası

Kerim'in hizmetkârı) tabirini kullanır.² Şeyh vadisini ileriki nesillere taşıyanlar arasında İmam Mehmed (ö. 1642), Ramazan b. İsmail (ö. 1680), Derviş Ali (ö. 1673), Suyolcuzade Mustafa Eyyübî (ö. 1686), Ağakapılı İsmail (ö. 1706) gibi isimler, ilk hatırlanacak hattatlardandır (Resim 7).

Aklâm-ı sitte -ilk defa olarak İstanbullu- bir hat dehası eliyle ikinci bir tekâmülü 1678'den itibaren yine İstanbul'da geçirdi. Hafız Osman (d. 1642-ö. 1698) isimli bu deha (Resim 8), neredeyse iki asır önce, aslen Amasyalı olan Şeyh'in İstanbul'daki başarısını, bu defa onun harfleri üzerinden seçimde bulunarak elde etti ve bu "yerli değişim" sonunda ortaya çıkan Hafız Osman üslubu

9- Hâfız Osman'ın sülüs-nesih kıt'ası

² Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1928, s. 28.

10- Yedikuleli Seyyid Abdullah'ın Sultan III. Ahmed için nesih hattıyla yazdığı mushafın serlevhası

ilerdeki nihai hat güzelliklerinin temelini oluşturdu (Resim 9). Bunun tabii neticesi olarak, Şeyh tarzındaki yazı 15 yıl içinde unutulmuş ve maziye bırakıldı. Hafız Osman'ın yetiştirdiği birçok hattat arasında -kendisinin de takdirini kazanan- Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi (d. 1670-ö. 1731) ön sırayı tutar (Resim 10).

Aklâm-ı sitte çeşitlerinden *muhakkak* ve *reyhânî*, Hafız Osman'dan sonra artık İstanbul'da terk edilmiş duruma gelmişti. *Muhakkak*la sadece Besmele yazılması, zamanımıza kadar sürdürülmüştür (Resim 28). *Tevkî* hattı bazı cami boyu mushaflarda *surebaşı* yazısı olarak kullanılmış, bunun dışında yerini *rıkâ'* nevine bırakmıştır. Hattat imzalarında ve her türlü icazetnamede geniş bir kullanım sahası bulan *rıkâ'*, yuvarlak karakteri

ve harflerinin birbirine bağlı tarzda yazılmasıyla çok benimsenmiştir.

Bir sanatın yükselmesi, devlet kademesinin de onunla ilgilenmesi sayesinde olur. Hat ve onun beraberindeki kitap sanatlarının, Osmanlı'da padişah ve sadrazam mertebesinde rağbet gördüğü mutlak ve muhakkaktır. Eser toplamak dışında, gençliklerinde bizzat meşk ederek bunu devam ettiren, ancak devlet meşgalesi arasında bu meşguliyetlerinden vazgeçen hayli isim vardır. Mesela Sultan II. Mustafa (d. 1664-ö. 1703) padişahlığı, Sultan III. Ahmed (d. 1673-ö. 1736) şehzadeligi sırasında Hafız Osman'dan *sülûs-nesih* meşk etmişlerdir (Resim 11). Sultan II. Mustafa, hocası kendisine harf tariflerinde bulunurken, hokkasını onun kalemini

11- Sultan III. Ahmed'in Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet dairesi kapı üstündeki celt sülüs Kelime-i Tevhid'i

12- İsmail Zühdi'den sülüs-nesih çift kit'a

13- Mustafa Râkım'dan celt sülüs istifli levha

rahat batırabileceği yakınlıkta hürmeten tutarmış. Bir defasında bu seyirden heyecanlanıp “Artık bir Osman Efendi de yetişmez!” deyince, bu ulu hattatın verdiği cevap çok manalıdır: “Etağfirullah, efendimiz gibi hocasına hokka tutan padişahlar geldikçe, daha çok Hafız Osmanlar yetişir hünkâрім!” Bu şehirde kitabe olarak eser bırakan padişahlar, daha ilerideki İstanbul kitabelerine dair bahiste anılacaktır.

Matbaanın Osmanlı'ya girmediği devirlerde, ömrünü, takriben 600 sahife tutan mushafı yazıp çoğaltarak değerlendiren bir hattat zümresi vardı. Onların yazı yazmaktaki süratleri göz önüne alınırsa, birer canlı matbaa hükmünde oldukları daha iyi

anlaşılır. Tarihimizde -basımına başlanmadan önce- daima yazma mushaflardan istifade edilir, herkes mali gücüne göre tanınmış veya sıradan bir hattatın yazdığı mushafı evinde veya elinde bulundurmamak isterdi. Buna imkânı olmayanlar, hayırseverler tarafından vakfedilmiş cami mushaflarını mescit veya dergâha gittiklerinde okurlardı.

Eski kaynak eserlerde mushafların ebadına dair toplu bir bahis yoksa da, yer yer geçen ifadelerden faydalanılarak -İstanbul'da yazılanlar için- büyükten küçüğe doğru şöyle bir sıralama yapılabilir:

Cami (rahle) mushafı: Camilerde okunmak üzere yazdırılıp vakfedilen ve ekseriya rahle üstünde

14- Mustafa Râkım'ın Nusretiye Camii'ndeki celt sülüs kuşağı

15- Mustafa Râkım'ın Fatih Camii'ndeki kapı üstü celt sülüs kitabelerinden biri

tutulan en büyük ebat,

Büyük (kebîrî) kıt'a mushaf (1/1): Cami mushafının yarısı ebadındaki mushaf,

Vezirî kıt'a mushaf (1/2): Büyük kıtanın yarısı ebadındaki mushaf,

Küçük (rubu') kıt'a mushaf (1/4): Vezirî kıtanın yarısı ebadındaki mushaf,

Sümün kıt'a mushaf (1/8): Küçük kıtanın yarısı ebadındaki mushaf,

Sancak mushafı: Herhangi bir nispete tâbi olmayan, sancak üstüne takılmak üzere ekseriya altıgen veya sekizgen -nadiren dikdörtgen- sahifeli en ufak boydaki mushaf.

Elbette bu tasnife uymayan ebatlarda yazılmış mushaflara da tesadüf edilir, fakat Osmanlı mushaflarında sahife düzeni daima dikine mustatil (dörtgen) biçimindedir ve umumiyetle yazı sahası 4/7 nispetini muhafaza eder. Bunun yüksekliği de takriben mushafın eni kadardır.

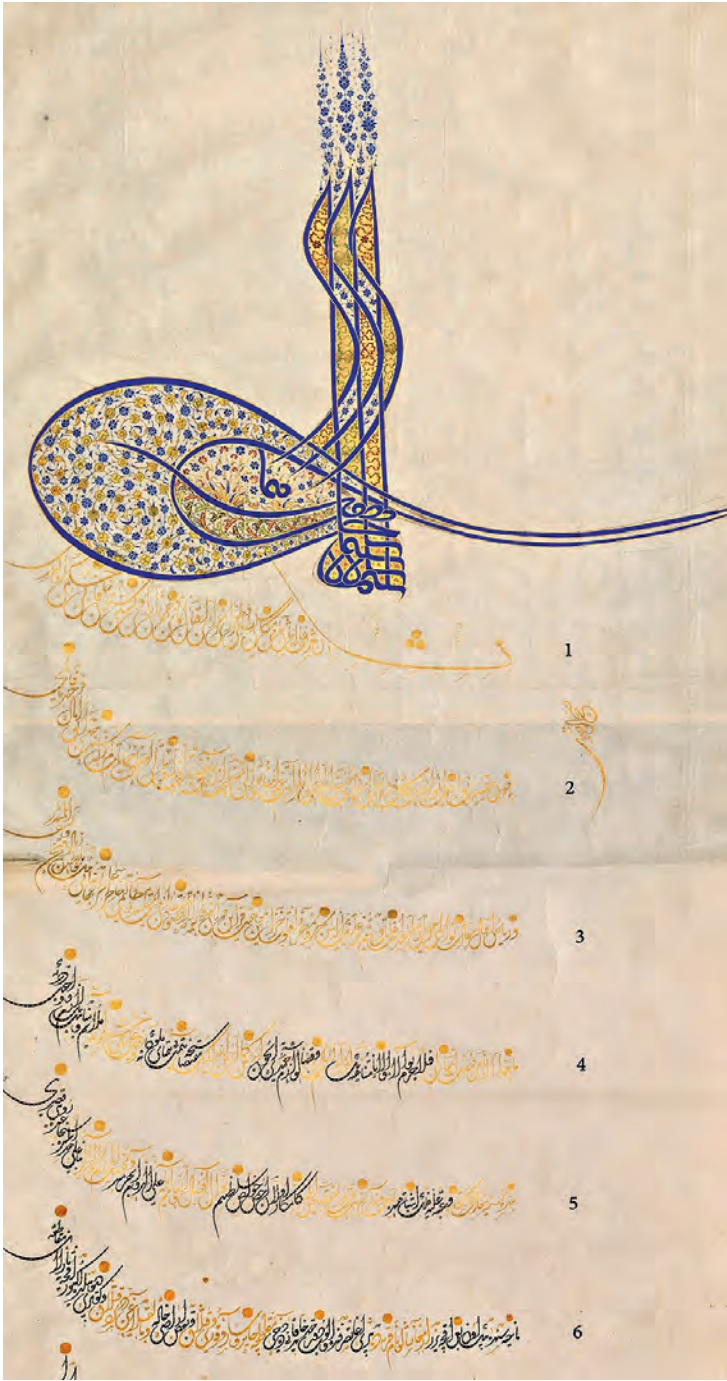
Büyük hattatların yazdıkları mushafların sayısı -aşırı itina ve titizlikten dolayı- tabiatıyla, azdır. Lakin Ramazan b. İsmail, Mehmed b. Ebubekir (ö. 1726), Çemşir Hafız Salih (ö. 1821) gibi rekor kıran, kalemi hızlı üstadlar da zuhur etmiştir. Bunlardan Ramazan Efendi'nin

hiç aksatmadan, her sabah yarım cüz yazmakla iki ayda bir mushafı tamamladığı, ömrünce 400 adet yazdığı bilinir.

Daima Kur'an kitabıyla uğraşmayan İstanbullu hat erbabı, tamamı 30 cüz (Her cüz 20 sahifelik bir Kur'an bölümüdür) olan mushafın onuncu cüzünden itibaren yazmağa başlayıp nihayete kadarını bitirirlerdi. Sonra Fatiha'dan, yani en baştan alarak onuncu cüze kadar olan bölüm tamamlanır; baş tarafın mükemmel bir *nesih* hattıyla olabilmesi için bu yola gidilirdi. Zira henüz kıvama gelmeden yazılan kısımlar, onuncu cüzden sona doğru azalarak kaybolurdu. Her sahifenin yazılması tamamlanınca, daha ince kalemle okumaya yardımcı olan *harekeler*, sonra yine başka bir kalem ve *surh mürekkebi* ile *secâvend* denilen tevakkuf işaretleri konulurdu. Başta Hafız Osman olmak üzere, bazı namli hattatlar, *hareke* ve *secâvend* işaretlerini koyma işini, cüzü tamamlayınca gerçekleştirirler, böylece İlahî metni -hata ihtimalini bertaraf etmek üzere- iki kere daha gözden geçirmiş olurlardı.³ Şayet düzeltilemeyecek hata varsa, o varak çıkartılırdı ki, bunlara *muhrec sahife* denilir. *Nesih* hattının kemale eriştiği XIX. yüzyılda, İstanbullu hat üstadlarının bu sahifeleri zayi etmeyip de verdikleri müzehhipler, bunları müstakil olarak bezeyip, müşterilerine örnek sahife olarak gösterir ve alacakları tezhip ücretini buna göre tayin ederlerdi.

İtina ile hazırlandıkları için sanat kıymeti taşıyan mushafların yazılması çok zaman alırdı. Bu müddet, hattatın kalem süratine ve ruh hâletine göre, elbette azalır veya çoğalır. Konuyla ilgili XIX. yüzyıla ait bir hadiseyi nakletmenin tam yeridir: İstanbul'un son devirdeki *nesih* üstadlarından Yahya Hilmi Efendi (d. 1833-ö. 1907) hacca gitmeye hazırlanırken, annesi de birlikte gelmek ister. İkisine yetecek para yok... Genç hattatımız, ramazanın ilk günlerinde bir Kur'an'a başlayarak, yarım cüz gündüz, yarım cüz gece

³ Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 624.

16- Sultan II. Selim tuğralı celî divânî bir berat

yazmak suretiyle, Kur'an'ı bayrama kadar yirmi altı günde tamamlar. Annesi, bu mushafı varlıklı bir zata götürüp hediyesi olan 7.500 kuruşu alır ve oğluyla birlikte hac farızasını ifa eder. Aynı hattat, ömrünün son yıllarında başladığı bir Kur'an'ın her gün bir, iki sahifesini yazabilmiştir ki, bu sürat ile mushaf bir buçuk senede ancak tamamlanmıştır. Yeri gelmişken, iki cümle evvel geçen *hediye* tabiri üzerinde de duralım: Bir mushafa sahip olabilmek için, bedel ve satış kavramları yerine, “kaçı hediye edileceği” veya “hediyenin ne kadara baliğ olacağı”nın sorulması,

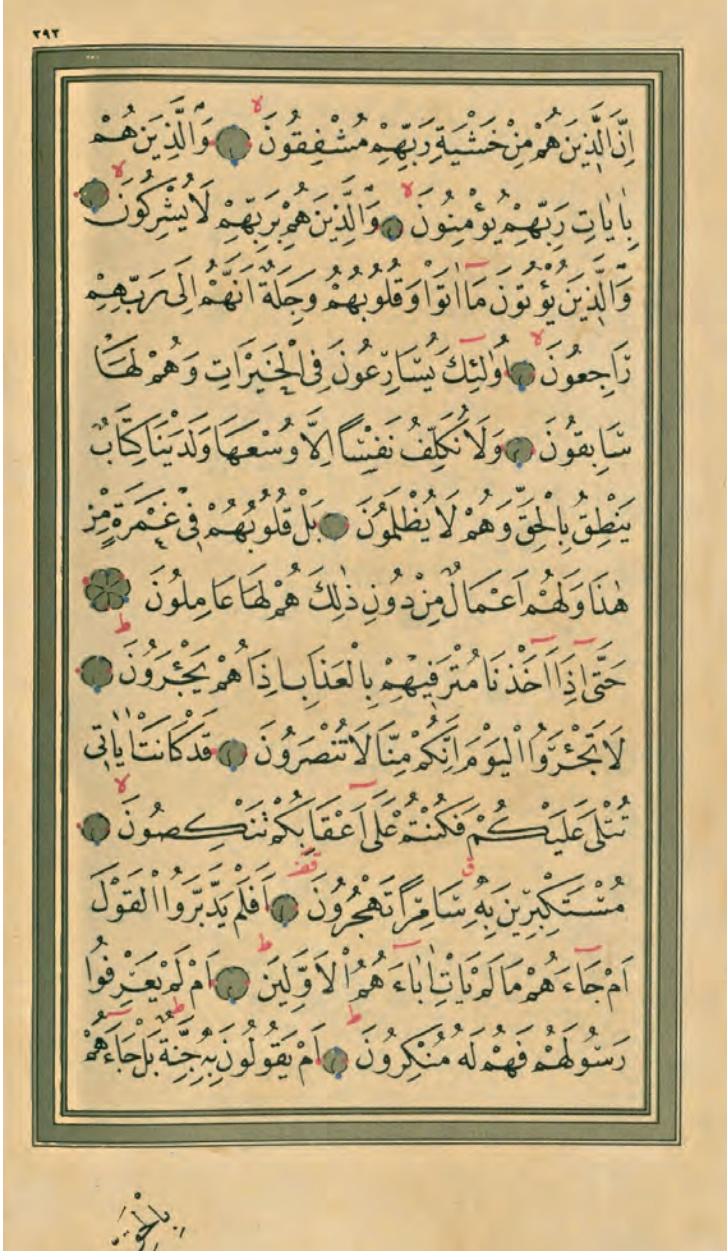
17- Mahmud Celâleddin'in celî sülüs levhası

bu hususta köklü bir teamül ve İstanbul nezaketidir. Bununla kastedilen de, Kitabullah'a maddiyatla değer biçilmemesiydi.

Hafız Osman'ın *sülüs*, *nesih* ve *rıkâ'* hatlarının Nedim'in şiirleri kadar İstanbul rayihası taşımasına mukabil, *celî sülüs*ü onun ismine yakışmayacak kadar gerilerde kalmıştır. Zaten bunlardan kendisine ait olduğu bilinenleri, bazı *murakkaalar*ında (hat albümü) *sülüs* yerine yazdığı *celî sülüs* satırlar ve Üsküdar'daki Şehit Süleyman Paşa Camii'nin çeşmesi ve Karacaahmet Kabristanı'ndaki Siyavuş Paşa kabri kitabeleridir. Ağzı geniş kalemle yazılan *celî sülüs* hattı esasen XVI. asırdan sonra irtifa kaybetmeye başlamış, Hafız Osman'dan başka *celî sülüs*le eser veren Eğrikapılı Mehmed Rasim (d. 1688-ö. 1756), Yahya Fahreddin (ö. 1756) gibi aynı zamanda *celî sülüs*le uğraşan usta hattatlarda da bu hâl devam etmiştir. Lakin XVIII. asrın ikinci yarısında Mehmed adındaki Ünyeli bir kaptanın yelkenlisine koyup çocuk yaşlarında İstanbul'a getirdiği iki oğlu, bu yüzyılın hüsn-i hattına, anılan beldede yön vermeyi bilmişlerdir. Zühdi (Resim 12) mahlasını alan İsmail Efendi (ö. 1806) *sülüs-nesih*te Hafız Osman yolunun -devrindeki en başarılı temsilcisi olarak- kardeşi Mustafa'yı yetiştirmiş, ona on iki yaşındayken Râkım mahlasını ve *sülüs-nesih* icazetnamesini vermiştir. Aynı zamanda Batı tarzı resimle de uğraşan Mustafa Râkım (d. 1758-ö. 1826) Hafız Osman'ın *murakkaa* ve *karalamalar*ındaki en güzel *sülüs* harflerini *celî sülüs*e

18- Sultan Abdülmecid'den sülüs-nesih kit'a

19- Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'nin nesih hattıyla mushafından sahife

tatbik ederek, buna eklediği üstün zevkiyle, fevkalade mükemmel *celî sülüs* levhalar (Resim 13), kuşaklar (Resim 14) kitabeler (Resim 15) yazmıştır. Bunları görünce, hüsn-i hattı “Râkım öncesi/Râkım sonrası” şeklinde sınıflandırmanın doğruluğuna inanmak gerekir.

Râkım'ın adı geçince, padişah tuğraları bahsine de girmeden olmaz. Çünkü bu deha sahibi zat, *celî sülüs*teki başarısını tuğrada da göstermiş (Resim 44); aynı zamanda talebesi olan Sultan II. Mahmud'dan (d. 1785-ö. 1839) da çok teşvik ve takdir kazanmıştır. En eski ve ilkel şekliyle görüleni, 1324 tarihli Orhan Gazi'ye ait olan ve zamanla değişikliğe uğrayan padişah tuğraları da XIX. yüzyıl başlangıcında (Sultan III. Selim devri) yine Râkım'ın dehasıyla İstanbul'da güzelliğinin zirvesine erişti ve sonunda Sami Efendi (d. 1838-ö. 1912) ile kemalini buldu (Resim 25). Bu arada, XVI. asrın haşmetini aksettiren fevkalade tezhipli Kanunî, II. Selim, III. Murad gibi Osmanlı sultanlarının, kâğıt veya deri üstünde görülen zarif tuğraları da hatırlanmadan geçilemez (Resim 16).

Şimdi *celî sülüs* bahsine yeniden dönersek: Mustafa Râkım'ın vefatından sonra onun Haşim (ö. 1845) ve Recai Şakir (d. 1804-ö. 1874) isimli iki seçkin talebesi aynı *celî* üslubuyla sanat hayatlarını sürdürdüler. Lakin Dağistan'dan İstanbul'a gelerek hüsn-i hattı öğrenen Mahmud Celaleddin (ö. 1829) isimli hat üstadı, *sülüs-nesih*te Şeyh ve Hafız Osman yolunun takipçisi olsa da, *celî sülüs*te son derece katı ve durgun, hareke işaretleri de alabildiğine ince bir tavrın sahibi olmuş (Resim 17); Sultan Abdülmecid'in (d. 1823-ö. 1861) o yola rağbeti dolayısıyla (Resim 18) ancak bir hattat nesli hükmünü sürdürerek unutulmaya terk edilmiştir.

XIX. asır, *aklâm-ı sittenin* tedavüldeki cinslerinin (*sülüs, nesih ve rıkâ'*) şah devridir. Bu asırda, taşradan gelerek İstanbul'da yetişip de unutulmazlar arasına giren Kadiasker Mustafa İzzet (d. 1801-ö. 1876, Resim 19, 20) ile Mehmed Şevkî (d. 1829-ö. 1887) efendileri ve onların yetiştirdiklerini hürmet ve rahmetle yâd ederiz. Hele Şevkî tavrı XXI. asırda bile Türk hat sanatında hâlâ geçerliliğini korumaktadır (Resim 21-22). Kadiasker'in öğrencileri arasında Şefik Bey (d. 1820-ö. 1880) ise bilhassa *celî sülüs*te temâyüz eder (Resim 23).

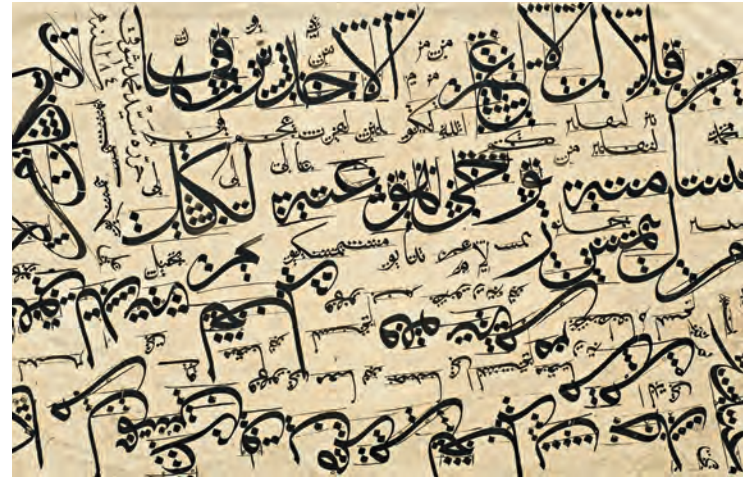
*Celî sülüs*teki Râkım üslubunu daha da yoluna oturtan son isimler ise Sami Efendi (Resim 24) ve onun talebesi Hacı Nazif Bey'dir (d. 1846-ö. 1913, Resim 26). Çarşanbalı Hacı Arif Bey (ö. 1892, Resim 27) de bu sanat yarışında, hayatta kaldığı müddetçe Sami ile atbaşı beraber gitmiştir. *Celî sülüs*te bugün bile Sami Efendi üslubuna bağlılık esastır. Onun Bahçekapı'daki Yeni Cami sebil ve çeşmesi için 1325/1907'de yeniden yazdığı,

20- Kadiasker Mustafa İzzet Efendi'den celt sülüs levha

21- Mehmed Şevki Efendi'nin sülüs-nesih hilye levhası

22- Mehmed Şevki Efendi'nin sülüs-nesih karalaması (Hattatların ellerinin durmaması için yaptıkları harf çalışmaları)

aslı 1074/1664 tarihli on iki satırlık kitabe manzumesi, kendisinden sonra gelen bütün *celî sülüs* hattatlarına rehberlik etmiş ve etmektedir (Resim 24).

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı hüsn-i hattının mükemmeliyette zirveye eriştiği çağdır. Bu devrin mühim isimlerinden bazılarını birer eserleriyle sıralarsak: Şefik Bey'in mushaflarıyla ünlü talebesi Hasan Rıza Efendi (d. 1849-ö. 1920, Resim 28), Reisülhattâtın unvanını alan Hacı Kâmil Akdik (d. 1861-ö. 1941, Resim 29), Osmanlı'nın son tuğrakeşi İsmail Hakkı Altunbezer (d. 1873-ö. 1946, Resim 30), Hatip Ömer Vasfi (d. 1880-ö. 1928, Resim 31), Neyzen Emin Yazıcı (d. 1883-ö. 1945, Resim 32), Mâcid Ayrıl (d. 1891-ö. 1961, Resim 33), Hâmid Aytaç (d. 1891-ö. 1982, Resim 34), Halim Özyazıcı (d. 1898-ö. 1964, Resim 35) hatıra ilk gelenlerdendir. Burada ismi yeralmayan daha birçok hattatı da rahmetle yâd ediyoruz.

İstanbul'da Kullanılan Diğer Hat Nevileri

XV. yüzyıl başlarında *kadîm ta'lik* yazısının İran sahasındaki istihalesinden doğarak orada kullanılmaya başlanan *nesta'lik* hattı Anadolu'ya geldikten sonra İstanbul'da da yeni bir yazı nevi olarak XVI. asırda kabul gördü. Ancak İstanbul'da sadece *ta'lik* adıyla anılan bu yazı, *hurde* denilen ince şekliyle Bâb-ı Fetva tarafından benimsendi. Şer'î ve kazai kararların kaydında kullanıldığı kadar, şura divanlarının yazılmasına da tahsis edilen bu hat nevi, XVII. yüzyıl ortalarında İran'ın *nesta'lik*teki büyük ismi İmâdül-Hasenî (ö. 1615) üslubunun, talebesi Buharalı Derviş Abdi (ö. 1647) eliyle İstanbul'a gelerek yayılışıyla daha da ehemmiyet kazandı; aynı üslupla eserler ve kitabeler tertiplenmeye devam olundu. Bunlar İstanbul'da yazıldığı, hattatları da Osmanlı Türk'ü oldukları hâlde, İmâd üslubuna son derecede bağlı buldukları ve kendisini taklit ederek yazdıkları

23- Mehmed Şefik Bey'in İstanbul Üniversitesi merkez binası üstündeki celî-sülüs kitabesi

24- Sâmî Efendi'nin Yenıcamı çeşme ve sebilindeki celî-sülüs kitabesi

için “İmâd-ı Rûm” (Anadolu'nun İmâd'ı) lakabıyla anılır oldular. Aynı üslubu sürdürenler arasında Tophaneli Mahmud (ö. 1669), Siyâhî Ahmed (ö. 1688), Durmuşzade Ahmed (ö. 1717), Hekimbaşı Kâtibzade Mehmed Refî' (ö. 1768), Şeyhülislam Veliyüddin (ö. 1768, Resim 36), Dedezade Mehmed Said (ö. 1759) efendiler akla ilk gelecek isimlerdendir.

Derviş Abdi devrinden 150 yıla yakın bir zaman geçtikten sonra sanat âlemine gelen ve sağ tarafı anadan doğma felçli olduğu için sol eliyle yazmağa muktedir olan Mehmed Esad Efendi (ö. 1798) -ki bu sebeple Yesârî lakabıyla anılır (Resim 37)- vaktiyle Şeyh'in ve Hafız Osman'ın hattaki güzellikleri gönül gözüyle görerek seçmesi gibi- o da İmâd'ın harflerinden Osmanlı zevkine uyanları intihap ile 1775'ten itibaren farklı bir şivede eser vermeye başladı ve ta'lîk/celî ta'lîk hattına Osmanlı damgasını vurdu. Bu hususta, sanat hayatı arayışlarla geçen Yesârî'nin en büyük eseri olarak vasıflandırabileceğimiz oğlu ve talebesi Yesârîzade Mustafa İzzet Efendi (ö. 1849), babasının noksanlarını da tamamlayarak hayatını celî ta'lîk hattına adadı ve ardından birçok mükemmel levha (Resim 38) ve yüzlerce İstanbul kitabesi bıraktı. Bu arada ta'lîkle hilyeler de

yazdı (Resim 39). Celî sülüs bahsinde anılan Sami Efendi ile Çarşanbalı Hacı Arif ve Hacı Nazif (Resim 41) beyler, celî ta'lîkde de yaşadıkları devrin Yesârîzade üslubundaki en mükemmel temsilcileri olmuşlar; levha ve kitabe olarak İstanbul'a çok latif eserler kazandırmışlardır. Burada Sâmî Efendi'nin ta'lîk talebesinden ikisinin eserlerine örnek verelim: Hulûsi Yazgan (d. 1869- ö. 1940, Resim 42), Necmeddin Okyay (d. 1883- ö. 1976, Resim 43).

Tevkî' ve rıkâ' yazılarının İran sahasında kazandığı farklılıklardan doğan kadîm ta'lîk hattı o topraklarda bulunan İslam devletlerinde resmî yazışmalar için münşîler tarafından kullanılmaktaydı. Bu devletlerden biri olan Akkoyunlular, 1473 yılında Osmanlılarla Otlukbeli Savaşı'nda karşılaşmaları sonunda mağlup oldular. Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ın sarayındaki sanatkârları da İstanbul'a getirdi ve bahse konu kadîm ta'lîk hattı İstanbul'da zamanla esaslı bir şekil değişikliğine uğrayıp XV. yüzyıl sonlarında dîvânî adıyla farklı bir yazı olarak doğdu. O devre kadar resmî yazışmalar için tevkî' veya rıkâ' hatlarının geçerli olduğu Divan-ı Hümayun'un bu yeni şekillenen yazısı, kısa bir müddet sonra

25- Sâmî Efendi'nin Kapalıçarşı kapısı üstündeki Sultan II. Abdülhamid tuğra kitabesi

daha da girift bünyesi ve satırlarının kanal hâlindeki görünüşüyle ilkinden farklı bir mahiyet kazandı. *Celî dîvânî* (Resim 16) adıyla tanınan bu yeni yazıyla birlikte, *dîvânî* hattı XX. asra kadar gelişimini sürdürerek sadece resmî yazışmalar için İstanbul'da kullanıldı. Saltanatın ilgasından önce de, sonra da *celî dîvânî* hattı ile ender de olsa levhalar yazılmaya devam edildi. *Kırma* şeklinde basite indirgenmiş *dîvânî* yazısına da Bâbîâlî'nin dâhilî kayıt muamelelerinde sıkça tesadüf olunmaktadır. *Siyâkat* ise sanat yazısı değildir; devletin maliye ve tapu kayıtlarının tutulmasına mahsustur.

Rık'a hattı da İstanbul'da büyük bir ihtimalle *dîvânî kırmasından* doğan ve zamanla iki farklı tavır kazanan bir yazıdır. Gündelik vasfıyla kullanılma yeri çoktur. Harflerinin bazı kısımları ihmal edilen ve çok süratle kaleme alınan şekli *Bâbîâlî rık'ası* veya bu tarzı başlatanın adıyla *Mümtaz Efendi* (ö. 1872) *rık'ası* adıyla anılır. Daha özenli ve ağır yazılanına da *İzzet Efendi* (ö. 1903) *rık'ası* denilir. Her iki tarzın da el yazısı kimliği ağır bastığı için, sanat yazıları arasında mütalaa edilmemişlerdir. Fakat XIX. yüzyıl sonlarında bununla kabir kitabeleri yazıldığına rastlanmaktadır.

İstanbul'daki Hat Koleksiyonları

Yüzyıllar boyunca, İstanbul'da çoğalarak var olan hüsn-i hat eserleri, bu beldeyi ara sıra yoklayan büyük depremlerle, fakat -sivil mimari ahşaba dayandığı için- daha ziyade geniş sahali yangınlarla yokluğa terk edilmişlerdir. Bugüne intikal eden mahtutat, asıl mevcudun ne kadarını temsil eder, tahmini güç bir konudur.

26- Hacı Nazif Bey'in celî sülüs levhası

27- Çarşanbalı Hacı Arif Bey'in zırnıkla yazdığı celî sülüs kalıbı

Geçmiş yüzyılların İstanbul'unda hat koleksiyonuna malik olan kimselerin hüviyetleri tespit edilememektedir. Ancak, eski tereke kayıtlarında bazı devlet adamlarının evlerinde *mushaflar*, *kıt'alar* ve *murakkaalar* bulundurmaya âdet edindikleri anlaşılmaktadır. Başkalarını tacizle zengin bir koleksiyona sahip olan Dârüssaâde Ağası ve hattat Beşir Ağa (ö. 1752) hakkında bazı tafsilat zamanımıza gelmiştir.⁴ Hususiyle *celî sülüs* ve *celî ta'likin* tekâmülünü tamamladığı XIX. yüzyıldan başlayarak her İstanbul konağında veya hâli vakti müsait kişilerin evlerinde -başta *hilye-i saâdet* olmak üzere- birkaç levhanın bulunması olağandır. Hattatların birçoğunun eski üstadlara ait eserleri kendi imkânlarına göre toplamaya çalıştıkları da bilinir. Mesela XIX. asrın maruf üstadlarından Kadiasker Mustafa İzzet Efendi, talebesi Muhsinzade Abdullah Hamdi Bey (ö. 1899), Mehmed Şevki Efendi, Sami Efendi, bilhassa Râkım'ın yazılarına meraklı Abdülfettah Efendi (ö. 1896), Haydarlı

4 Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 142; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul ts., s. 150-151.

28- Hasan Rıza Efendi'nin muhakkak, sülüs ve nesih hatlarıyla yazdığı hilye levhası

Ali Efendi (ö. 1902), Hacı Kâmil Akdik (ö. 1941) bunlar arasında ilk akla gelenlerdir. Said Halim Paşa, Debrelî İsmail Paşa, Keçecizade Reşad Fuad Bey, Bakizade Müfid (Mansel) Bey, Hacı Vesim Paşazade Lütüfî Bey, Sahib Molla Beyefendi, Dersvekili Halis Bey gibi Osmanlı paşa veya paşazadeleriyle ilmiye mensuplarının da yazıya olan merakları, topladıkları eserlerle sabittir. Bayezid Kütüphanesi Müdürü Hattat Tahsin Efendi (ö. 1914) de zengin hat koleksiyonu sahiplerindedir. XX. yüzyılın dikkate değer koleksiyoncuları arasında Necmeddin Okyay, Muhiddin Benli, İzzet Akosman, Hasan Fehmi Enata, Ekrem Hakki Ayverdi, Halil Edhem Arda, Şevket Rado ve Emin Barın ilk akla gelen isimlerdir.

Şimdi de Osmanlı devrindeki sarayın, vakıfların ve resmî makamların sahip oldukları koleksiyonlara bir göz atalım: Cami, mescit, dergâh, türbe, vakıf kütüphanesi gibi dinî yapılarda mevcut taşınabilir eserlerin zamanla yok olmasının önüne geçilmek için Şeyhülislam Hayri Efendi'nin (d. 1867-ö. 1921) Evkaf nazırlığı sırasında (27 Nisan 1914) Süleymaniye'de tesis edilen Evkâf-ı İslamiye Müzesi bu husustaki ilk ciddi ve resmî tedbirdir. Anılan müzenin adı Cumhuriyet devrinde (1927) Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne çevrilmiştir.

29- Hacı Kâmil Akdik'in sülüs-nesih çift kıt'ası

Hat sanatı bakımından en muteber resmî koleksiyon 1924 yılında Topkapı Sarayı Müzesi dâhilindeki muhtelif kütüphanelerin bir araya toplanmasıyla oluşturulmuştur. Başta Kur'an-ı Kerim (bütünü veya cüzleri) olmak üzere, *Delâilü'l-hayrât*, *Evrâd-ı Şerîfe*, *Dîvân* gibi kitaplar, *kıt'a*, *tûmâr* (tomar), *murakkaa* örnekleri, *levhalar*, *hilyeler*, yazı kalıpları olmak üzere pek çok seçkin hat eseri bu koleksiyonda mevcuttur. Buradan XIX. yüzyılda alınan birçok kıymetli kitap, ayrıca yeniden satın alınanlarla çoğaltılarak, böylece Yıldız Sarayı Kütüphanesi kurulmuş; Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişinde, kütüphanenin müdürü olan Sabri (Kalkandelen) Efendi'nin (d. 1862-ö. 1943) gayretiyle yağmadan kurtulan bu emsalsiz kütüphane, 1925 yılında İstanbul Darülfünunu'na devredilerek Beyazıt-Süleymaniye yolundaki Mekteb-i Nüvvab binasına taşınmıştır. Kitap ve murakkaa ağırlıklı olan bu kütüphane Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin âdeta bir büyük şubesi gibidir.

İstanbul'daki binaları bakımsız kalmış bulunan muhtelif vakıf kütüphanelerinde mevcut kitapların, 1918'den itibaren Süleymaniye Medreseleri'nde Süleymaniye Kütüphanesi adıyla açılan yazma eserler merkezinde bir araya getirilmesiyle hâsıl olan koleksiyonda da hat sanatı cihetinden kıymetli eserlerin sayısı az değildir.

30- Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer'in *celî sülûs zerendûd* levhası

İstanbul'daki vakıf hat eserlerinin içinde toplanması amacıyla 1969 yılında kurulan Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi de Beyazıt Medresesi'nde faaliyetini sürdürme çabasıdadır.

XX. asrın son yıllarında işadamı Sakıp Sabancı'nın (d. 1933-ö. 2004) Emirgân semtinde kurmuş olduğu müzede, resmin yanı sıra hat sanatına da ağırlık verilmiş; sergileme imkânlarının da en mükâmil şekilde kullanıldığı bu müze, hat koleksiyonunun bir bölümünü 1998'den itibaren New York, Los Angeles, Boston, Paris, Berlin ve Frankfurt şehirlerindeki mahallî müzelerde sergileyerek, Osmanlı hat sanatının dünyada tanınmasına vesile olmuştur.

Fakat "Kur'an-ı Kerim'in İstanbul'da yazıldığı" beyan eden o maruf söze karşılık, bugün İstanbul'daki hat eserlerinin layığıyla sergilenebileceği müstakil bir "İstanbul Hüsn-i Hat Müzesi"nin devlet eliyle kurulması zamanı çoktan gelip geçmiş, İstanbul bunu hak etmiştir.

İstanbul'daki Yeri Sabit Hüsn-i Hat Örnekleri ve Kitabeler

Hat sanatının İstanbul'da beş asırdan fazla bir zaman boyunca bıraktığı mahsullerden, yeri sabit yazılar arasında tarihî İstanbul binalarının kimliğini en yaygın şekilde tanıtan ve çoklukla bina haricinde yer alan *kitabeler* de göz ardı edilemez. Bunlar İstanbul'un bir bakıma millî tapu senedir. Pek çoğu manzum olarak ve sonunda ebced hesabıyla tarih düşürülerek devrin

31- Hatip Ömer Vasfi'nin Sultan Reşad Türbesi kapısındaki *müsennâ celî sülûs* kitabesi

şairleri tarafından kaleme alınmış, hattatlar tarafından yazılıp taşçı ustalar eliyle mermere kabartma olarak geçirilmişlerdir. Bu iş bittikten sonra, harflerin varak altınla kaplanıp zemininin de neftî, siyah, vişneçürüğü gibi koyu renklerden birine boyanması, kitâbeyi ihtişamlı bir hâle koyar. Fakat zamanımızda yapılan tâmirlerde buna dikkat edilmemekte, mermer üzerindeki altın kendini göstermemektedir. Bina dışındaki kapı ve pencereler üzerinde (alnlıkta) görülen ayet veya hadisler de geniş manasıyla *kitabe* sınıfından sayılırlar. Fatih devrinden beri İstanbul'da görülen kitabelerin hepsinin hüsn-i hatla yazıldığı söylenemez. Güzellikten nasibi olmayan *kitabeler* de az değildir. Her *kitabede* hattat imzasına da rastlanmaz, fakat bazılarının hat üslubundan kime ait oldukları anlaşılabilir. Hat tarihi kaynaklarında bazı kitabelerin hattatları da kaydedilmiştir. Kitabeler önceleri Arapça ve buna bağlı olarak harekeli *celî sülûs*le yazılırken, zamanla Türkçe ve harekesiz *celî ta'lik* tercih edilir olmuştur. Biz, şimdi XV/XVI. yüzyıl kitabelerinin ve yeri sabit olan eserlerinin -kimin tarafından yazıldığı bilinenlerini- tanıttıktan sonra, zamanımıza doğru -yine hattatlarını da belirterek- geleceğiz.

İstanbul'daki ilk imzalı eserler Alî Mürîd es-Sûfî'ye (galatı: Sofî) aittir. Fatih Camii cümle kapısı (875/1470) ve Bâb-ı Hümâyun (883/1478) üzerindedir. Bunlardan ilki *celî sülûs*, ikincisi ise üst tarafı *müsenna* tarzda, alt kısmı istifli olarak satır nizamına göre, *celî sülûs* kitabelerdir. Bâb-ı Hümâyun'daki kitabe, benzeri

32- Neyzen Emin Yazıcı'nın *celî sülüs* istifli levhası

33- Mâcid Ayrâl'in *celî sülüs* levhası

34- Hâmid Aytaç'ın Şişli Câmii'ndeki *celî sülüs* kitabesi

görülmemiş bir şaheser vasfını zamanımıza kadar korumuştur (Resim 44).

Hattatının imzası bulunmamakla beraber, diğer abide yazısı eski Fatih Camii'nin şadırvan avlusu dış pencere alınlıklarında kakma mermer olarak *celî sülüs*le Fatiha, iç pencere alınlıklarında ise çini üzerine nakşedilmiş olan *-kûfi* ile karışık- *celî sülüs* Âyetü'l-kürsî'dir. 1766 depremi sonrasında zamanımıza kısmen kalan bu eserler ise Ali Sûfî'nin babası Yahya Sûfî'ye (ö. 1477, Resim 45) aittir ve herhâlde 875 (1471) tarihinde yazılmıştır.

Sultan II. Bayezid devrinde inşa edilen Bayezid (911 [1505]), Davut Paşa (890 [1485]) ve Firuz Ağa (896 [1490]) camilerinin *celî sülüs* kitabelerinin ise -imzasız olmakla beraber- Şeyh Hamdullah'a ait olduğu kaynaklarda geçer (Resim 3).

İstanbul'da kitabelerin üstüne devrin padişahına ait tuğranın konulması âdeti Sultan III. Ahmed'le başlar (Büyük Bend kitabesi, 1135 [1722]). İstisnai olarak, Sultan III. Murad devri nişancılarından Mehmed Paşa, Fatih/Çarşamba'da kendi adına Mimar Sinan'a yaptırdığı

caminin kapısına, padişaha bir cemile olmak üzere onun tuğrasını koydurmuştur. İstanbul içinde *kitabe* üstüne konulmuş en eski *tuğralar* ise, Tophane'deki Tophane binasıyla Karaköy Yeraltı Camii kapısı üstündeki Sultan I. Mahmud'a ait olanlardır.

Mimar Sinan'ın eserleri arasında yazılarının hattatı bilinen üç cami vardır: Süleymaniye'nin kubbe yazısının Ahmed Karahisarî'ye ait olduğu söylenirse de, XIX. yüzyıl ortasında caminin geçirdiği büyük tamirde kubbe ve diğer yazılar Abdülfettah Efendi (d. 1816-ö. 1896) tarafından yenilenmiştir. Ancak mihrap ve etrafındaki çini üstüne *celî sülüs*ler ve caminin kitabesi (964 [1557]) Karahisarî'nin talebesi Hasan Çelebi'ye aittir. Yine Sinan eseri olan Atik Valide Camii'ndeki çini üzerine *celî sülüs* yazılar Hasan Üsküdarî (ö. 1614) eliyle yazılmıştır. Üçüncüsü de Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii'nin Demircikulu Yusuf Efendi (ö. 1611) tarafından yazılan, içerde ve dışarıdaki (kapı ve pencere üstü) *celî sülüs*leridir. Karahisarî'nin Samatya'da Uşşakî Dergâhı çeşmesi üstündeki kendisine has bir istifi zamanımıza gelmiştir. "Karahisarî Dervîşi"

35- Halim Özyazıcı'nın Şişli Câmii'ndeki celî sülüs kubbe yazısı

olarak tanınan Derviş Mehmed'in (ö. 1592) yazdığı Büyükçekmece Köprüsü'nün imzalı kitabesi de zikre değer (975 [1567]).

XVI. yüzyıl mimaride olduğu kadar çinide de en mükemmel devirdir. Rüstem Paşa, Mesih Paşa ve hele Kadirğa yolundaki Şehit Mehmet Paşa (Sokullu) camilerinde çini üzerinde nakşedilmiş dâhilî yazıların hattatları malum değildir. Yine XVI. asrın padişah ve sadrazam türbelerinde rastlanan -çini üzerine- *celî sülüs* kuşakların yanı sıra, Şehzade Mehmed Türbesi'ndeki *celî muhakkak* paftalı *çini kuşak* da nevinin İstanbul'daki yegâne örneğidir.

XVI. yüzyıl sonuna kadar gelen devri kapsayan bu umumi girişten sonra hattatların İstanbul'daki yeri sabit ve çoğu kitabe vasıflı eserlerinden bazılarını sıralayalım. (Yaşadıkları yıllar daha önceki sayfalarda belirtilen hattatların doğum-ölüm tarihleri burada tekrarlanmamıştır).

Abdül Fettah Efendi: Süleymaniye Camii dâhilî yazıları, Yıldız Hamidiye Camii yazıları (*celî sülüs*); Sirkeci Demirkapı; Yıldız/Ertuğrul Çeşmesi; Taşkılla; Aksaray Valide ve Beykoz/Hz. Yuşa camilerinin kitabeleri; Beylerbeyi Sarayı içi (*celî ta'lik*).

Ahmed Arif (Filibeli Bakka), d. 1836-ö. 1909): Şehzade Camii kapı üstü (*celî sülüs*).

Alaeddin Bey (d. 1844-ö. 1888): Orhaniye Kışlası kitabesi; Orhaniye Camii kuşağı; Sinan Paşa Camii dâhilî yazıları (*celî sülüs*, bu sonuncusu tamir sırasında berbat edilmiştir).

Ali Haydar Bey (d. 1802-ö. 1870): Dolmabahçe ve Ortaköy Büyük Mecidiye camileri; Selimiye Kışlası,

36- Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi'nin ta'lik karalaması

Kasımpaşa Mevlevîhanesi, Kabataş Abidesi (*celî ta'lik*).

Bursalı Hezarfen Mehmed Efendi (ö. 1740): Üsküdar Yeni Valide Camii ve Türbesi yazıları (*celî sülüs*); Sultanahmet'teki III. Ahmet Çeşmesi kitabesi (*celî ta'lik*).

Çarşanbalı Hacı Arif Bey (ö. 1892): Aksaray Valide ve Gedikpaşa camilerinin kitabeleri (*celî ta'lik*).

Durmuşzade Ahmed Efendi (ö. 1717): Üsküdar Yeni Valide Çeşmesi, Kaptan İbrahim Paşa Camii ve Sebili (Bayezid-Süleymaniye yolunda), Çorlulu Ali Paşa Darülhadisî (Çarşıkapı), Feyzullah Efendi Medresesi (Millet K.) kitabeleri (*celî ta'lik*).

Eğrikapılı Rasim Efendi (d. 1688-ö. 1756): Nuruosmaniye Camii ve Saliha Sultan Çeşmesi kitabeleri (*celî sülüs*).

Hacı Nazif Bey (d. 1846-ö. 1913): Orhaniye Kışlası, Yıldız Saat Kulesi (*celî ta'lik*, Resim 41), Süleymaniye'deki Matbaa-i Askeriye (*celî sülüs*) kitabeleri.

Halim Özyazıcı (d. 1898-ö. 1964): Sultan Selim, Şişli

(Resim 35), Azabkapı, Kadırga'daki Şehid Mehmed Paşa camileri, Beyoğlu Ağa Camii'nin 20 yıl önce yapılan tamir sırasında mahvedilen kuşak yazısı (*celî sülüs*).

Hamid Aytaç (d. 1891-ö. 1982): Şişli (Resim 34), Eyüp, Molla Çelebi camileri, Sultan III. Murat Köşkü kubbesi, Hacı Küçük Camii'nin yapılan tamir sırasında mahvedilen kuşak yazısı (*celî sülüs*).

Hasan Rıza Efendi (d. 1849-ö. 1920): Alman Sefarethane Çeşmesi (*celî sülüs*), Bayezid Umumî Kütüphanesi (*celî ta'lik*), Şişli Hürriyet-i Ebediye Abidesi (*celî sülüs*) kitabeleri.

Haşim Efendi (ö. 1845): Sultan II. Mahmut Türbesi'nin kuşağı (*celî sülüs*).

Hatib Ömer Vafî (ö. 1928): Sultan Reşat Türbesi dış (Resim 31) ve iç (kuşak) yazıları; Kısıklı Camii ve Çeşmesi yazıları (*celî sülüs*).

İsmail Hakkı (*Altunbezer, Tuğrakeş*, d. 1873-ö. 1946): Kamer Hatun, Ağa Camii, Bebek, Bostancı, Üsküdar Şemsi Paşa, Edirnekapı Mihrimah camileri, Erenköy Çeşmesi (*celî sülüs*).

İsmail Zühdi (*Eski*, ö. 1731): Ahırkapı kitabesi (*celî sülüs*).

İsmail Zühdi (*Yeni*, ö. 1806): Eyüp, Şah Sultan Türbesi yazıları (*celî sülüs*).

Kadıasker Mustafa İzzet Efendi: Ayasofya kubbe ve cami levhaları; Kasımpaşa Büyük Camii; Bâbüali Nallı Mescit; Hırka-i Şerîf Camii (*celî sülüs*); Dolmabahçe Sarayı, Çırağan/Küçük Mecidiye, Mercan Âli Paşa, Kadıköy İskele, Hırka-i Şerîf camileri ve Selimiye Kışlası (yankapı) ve İstanbul Üniversitesi tak kapısının arka kitabeleri, Ayasofya Hünkâr Mahfili kitabesi (*celî ta'lik*).

Kâmil Akdik (ö. 1941): Topkapı Sarayı dâhilinde iki koğuş kitabesi (*celî sülüs*).

Kâtibzade Mehmed Refî (*Reisületıbba*) (ö. 1769): Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi; Nuruosmaniye Medresesi kitabesi (*celî ta'lik*).

Kebecizade Mehmed Vafî (ö. 1831): Laleli Camii yazıları (*celî sülüs*).

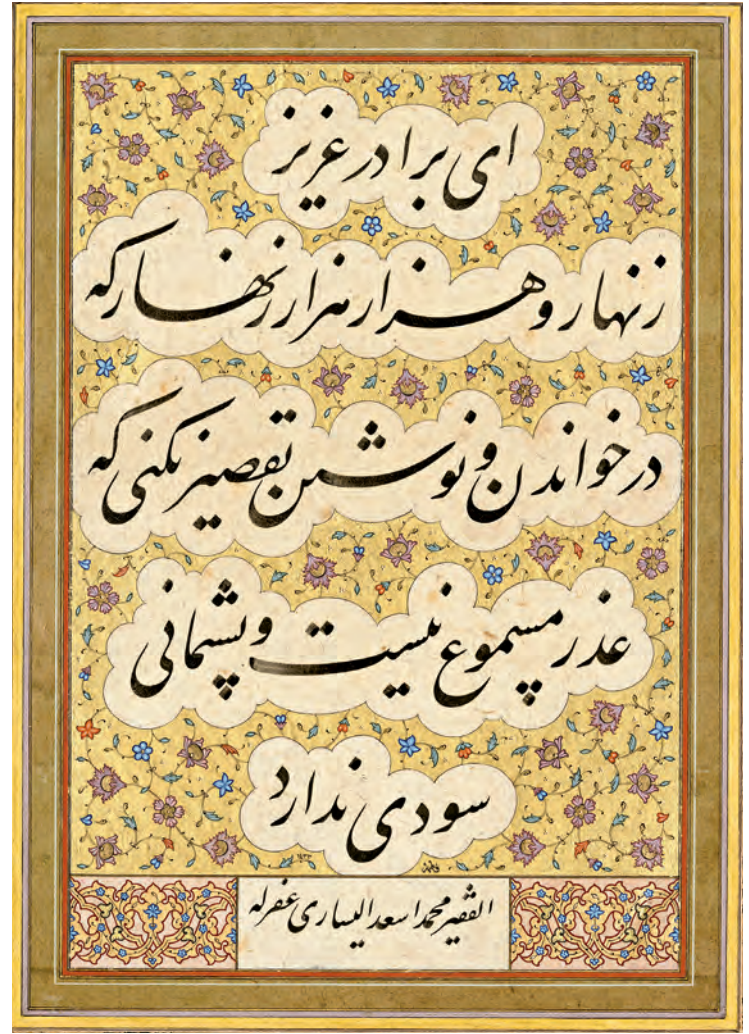
Macid Ayrıl (d. 1891-ö. 1961): Levent, Şişli, Yeşilköy ve Seyyid Ahmed camileri (*celî sülüs*).

Mahmud Celaledin (ö. 1829): Eyüp, Mihrişah Sultan Türbesi yazıları (*celî sülüs*).

Muhsinzade Abdullah Hamdi Bey (*Reisülhattâtîn*, d. 1832-ö. 1899): Hacı Küçük Camii kitabesi (*celî sülüs*).

Mustafa Râkım: Fatih Nakşidil Sultan Türbesi kuşağı; Fatih Camii hazire kapıları; çeşme; Nusretiye Camii kuşağı (*celî sülüs*); Üsküdar Miskinler Çeşmesi (*celî ta'lik*).

Necmeddin Okyay (*Hezarfen*, d. 1883-ö. 1976): Çemberlitaş'taki Piyer Loti kitabesi (*celî ta'lik*).

37- Mehmed Esad Yesari'nin ta'lik kıt'ası

Rasim Efendi (ö. 1885): Altunizade Camii kitabesi (*celî ta'lik*).

Sami Efendi (d. 1838-ö. 1912): Erenköy Zihni Paşa ve Galip Paşa camilerinin ve Kapalıçarşı'nın kitabeleri (*celî ta'lik* ve *tuğra*, Resim 25); Şehzade, Nallımescit, Atik Ali Paşa camilerinin kapı üstü ayetleri; Eminönü Yeni Valide Çeşme ve Sebili'nin kitabesi (*celî sülüs*).

Sultan Abdülmecid (d. 1823-ö. 1861): Dolmabahçe, Ortaköy'de Büyük Mecidiye ve Küçük Mecidiye, Hırka-i Şerif, Kılıç Ali Paşa camilerinde dâhilî yazılar.

Sultan II. Mahmud (d. 1785-ö. 1839): Bahçekapısı Hidayet Camii dâhilî yazıları (*celî sülüs*).

Sultan III. Ahmed (d. 1673-ö. 1736): Üsküdar ve Sultanahmet'teki çeşmelerinin ve Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet Dairesi'nin (Resim 11) kitabeleri (*celî sülüs*).

Şefik Bey (d. 1820-ö. 1880): Bugün İstanbul Üniversitesi merkez binası olan Dâire-i Umûr-ı Askeriye (Resim 23), yanlarda ve arka yönde dört ayet; Sultan Abdülmecid'in türbesi dâhilinde kuşak yazı (*celî sülüs*, bu sonuncusu tamir sırasında bozuldu).

38- Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin celî ta'lik zerendûd levhası

Teknecizade İbrahim Efendi (XVII. yüzyıl): Eminönü Yeni Valide Camii kapı üstleri ve hünkâr mahfeli yolu (*celî sülüs*).

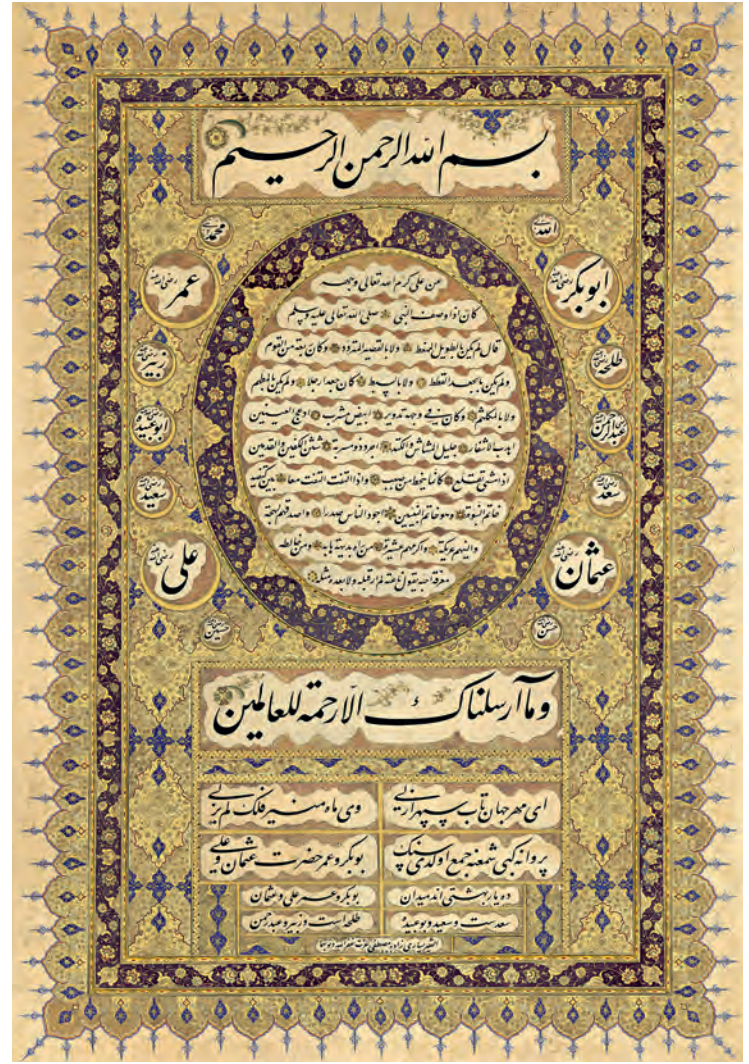
Velîyüddin Efendi (*Şeyhülislam*, ö. 1769): Üsküdar Ayazma, Hekimoğlu Ali Paşa camileri ve Sebili, ayrıca Aya İrini kitabeleri (*celî ta'lik*).

Yahya Fahreddin Efendi (ö. 1756): Tophane-i Âmire ve Vefa'daki Atıf Efendi Kütüphanesi kitabeleri (*celî sülüs*).

Yesârî Mehmed Esad Efendi: Topkapı Sarayı dâhilî kitabeleri, Fatih Türbesi, Aynalıkavak Kasrı iç ve dış kitabeleri, Beylerbeyi Camii, Emirgân Camii ve Çeşmesi, Eyüp Mihrişah Sultan Türbesi kitabeleri (*celî ta'lik*).

Yesârîzade Mustafa İzzet Efendi: Bütün tahribata rağmen İstanbul'da kitabelerine en çok rastlanılan, *celî ta'lik* hattının bu büyük isminin eserlerinden bazı örnekler: Topkapı Sarayı dâhilî kitabeleri, Bâbüâlî, Alay Köşkü, Beyazıt Yangın Kulesi, Beylerbeyi Camii Muvakkithanesi; Nusretiye Sebili, Sünbül Efendi, Üsküdar Çiçekçi, Eminönü Arpacılar ve Hidayet camileri, Maltepe Kışlası.

Osmanlı devri İstanbul'unda bulunan ve bir kısmı hat sanatı bakımından ehemmiyet taşıyan kabir kitabelerinin mükemmel örneklerine de 1960'lı senelere kadar muhtelif kabristanlarda rastlamak mümkündür. Lakin bu yıllardan başlayarak yeni definlerle eski hâlimden süratle uzaklaşan mezarlıklarda zamanımıza kalan tarihî kitabeler çok azalmıştır. Ancak cami veya türbe hazirelerinde sanat kıymeti taşıyan eski taşlar hâlâ görülmektedir. Bunlar arasında da, yakın tarihlerin yeni harflerle yazılmış olan imtiyazlı definleri yüzünden hususiyetini kaybeden hazireler (Fatih, Süleymaniye, Köprülü, Sultan Mahmud...) mevcuttur. Anılan hazirelerde *celî*'nin son tekâmülünü gösterdiği XIX. yüzyıldan itibaren yazılmış ve taşla dikkatle oyulmuş taşlar görülür: Mustafa Râkım'ın Edirnekapı Mezarlığı'nda ağabeyi İsmail Zühdi ve Eyüp Sultan Camii haziresinde Çelebi Mustafa Reşid Efendi için yazdığı *celî sülüs*

39- Yesarîzade Mustafa İzzet Efendi'nin ta'lik hilyesi

kitabeler, Tophane'deki Kâdirihâne'de Kadıasker Mustafa İzzet Efendi kabrine Muhsinzade Abdullah Hamdi Bey tarafından yazılan *celî sülüs* kitabe, Sami Efendi'nin Eyüp Sultan Camii haziresindeki birkaç kitabesi, Fatih Camii haziresinde Hulusi Yazgan'ın (d. 1869-ö. 1940) Ahmed Nazif Paşa kabrine yazdığı *celî ta'lik*, Hacı Nazif Bey'in Sami Efendi'nin kızı Saadet Hanım için yazdığı *celî sülüs* kitabe, aynı hazirede Yesârî ve oğlunun *celî ta'lik* kabir kitabeleri, Hacı Kâmil Efendi'nin Samî Efendi, Hatib Ömer Vasfi Efendi'nin de Türbedar Ahmed Amiş Efendi için yazdıkları *celî sülüs* kitabeler hat cihetinden ilk hatırlanacak eserlerdir.

Yine İstanbul'a has kitabelerden bir nev'i de nişan taşlarıdır. 1950 yılına kadar mevcut olan Okmeydanı'nda mesafe okçuluğunda başarılı kemankeşler için dikilen ve üzerindeki tarih manzumeleri usta hattatlarca yazıldıktan sonra dikkatle taşla geçirilen nişan taşları, buranın gecekondulaşmasıyla yok edilmiş, son kalan birkaçı da aralarına ip gerilip çamaşır kurutmak için

40- Sâmî Efendi'nin celi ta'lik zerendûd levhası.

41- Hacı Nazîf Bey'in Yıldız Saat Kulesi'ndeki celi ta'lik kitabesi

kullanılır olmuştur. Tüfek atışında dikilen ve *celî ta'lik* hattıyla Yesârî yahut Yesârîzade tarafından yazılan nişan taşlarından da İhlamur sırtlarında ve Teşvikiye Camii avlusunda numunelik birkaç adet kalmıştır.

Cumhuriyet'ten Sonra Hat Sanatı

Taşa mahkûk İstanbul kitabeleri cihetinden hat sanatı en büyük darbeyi, 28 Mayıs 1927 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 1057 sayılı *Tuğra ve Medhiyelerin Kaldırılması* kanunundan sonra almıştır. Ekrem Rîze ismindeki Osmanlı düşmanlığını kendisine şiar edinmiş bir milletvekilinin ısrarlı takibi sonunda meclisten geçen bu kanuna göre, Cumhuriyet idaresince millî ve resmî daire olarak kullanılan -Osmanlı devrinden kalma- bütün binaların üzerlerindeki padişah tuğraları ve kitabeler

müzelere kaldırılacak; bu yapılamıyorsa üstü örtülecek iken, tatbikatta bunların kazınarak yok edilmesi cihetine gidilmiş; hüsn-i hat değeri dışında İstanbul şehir tarihi bakımından mühim pek çok kitabe ve üzerlerindeki tuğralar yok edilmiştir.

Bu vandallığın üzerinden çok geçmeden 1928'de kabul edilen yeni harflerden sonra, bir gecede okur-yazar vasfını kaybeden eski Osmanlı/yeni Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, bu arada evlerindeki mevcut hat eserlerinin değerini bilmez ve bunların varlığından ürker duruma düşürülmüşlerdir. Bâbîâli'deki hattat dükkânları süratle kapanmış, devletin sahip çıkmadığı eski hat eserleri de ortada perişan kalmışlardır. Son devrin hat üstadlarından Necmeddin Okyay (d. 1883-ö. 1976), 1930'ları "Hattatız demeye korktuğumuz yıllar" diye vasıflandırır.

İstanbul'da Hat Öğretimi

İstanbul'daki hat öğretiminin de çok başarılı oluşunun sebebi, bu şehirde hoca olarak gönüllü vazife alanların çoğunun, hattı sanat kimliğiyle benimsemelerindedir. Taşrada böyle bir seviyeye erişilmesi, ancak İstanbul'da hat eğitimini almış bir hattatın memur olarak oraya tayinine ve şehir sakinlerinin ilgisine göre onlara meşk etmesine bağlıdır. Aslında mahalle mektebi seviyesinde hüsn-i hat tahsilinin ileriye dönük faydası, ancak çocuğun bu hususta şevkini arttırmak şeklinde olur. Hat sanatına hevesi bulunan genç, bir hat üstadına meşk için müracaatında, eğer şartlar elveriyorsa bir maddi karşılık beklenmeden kabul görecektir. Çünkü her İstanbullu hattatın evi, talip için belirli günlerde bir meşkhane vassıfındadır. Bunun dışında Enderun-ı Hümayun, Galata Sarayı gibi İstanbul'un üniversite vasfı taşıyan kuruluşlarında yetişenler de, eğer istidatları varsa, buralara hususi surette tayin olunmuş o devrin hat üstadlarından meşk ederek bu mesleğe hakıyla katılmışlardır.

Vakfiyelerinde yazı öğretimi bulunan bazı İstanbul medreselerinden de burada hocalık eden değerli üstadlar eliyle genç hattatlar yetişmiştir. Bu maksatla tahsis olunmuş medrese hücrelerinin “hat odası”, “meşk odası” veya “meşkhane” adıyla anıldığı bilinir. Tarihimizde hangi hocaların buralarda vazife aldığı belirsizse de, mesela XIX. asırda Nuruosmaniye Medresesi'nde önce Abdullah Zühdi'nin, sonra da Filibeli (Bakkal) Hacı Arif Efendi'nin; Çarşıkapısı'ndaki -şimdi yıkılmış olan- Karamustafapaşa Medresesi'nde ise Sami Efendi'nin yıllarca hat meşk ettiği malumdur. Hacı Ârif Efendi'nin güzide talebesi Aziz Aktuğ (d. 1871-ö. 1934) ise İstanbul yerine Kahire'de on yıldan fazla İstanbul hattını öğretmekle meşgul olmuştur.

İstanbul'da hüsn-i hat ve buna bağlı kitap sanatlarının bir nizam çerçevesinde öğretilmesini sağlamak üzere, yine Hayri Efendi'nin Evkaf nazırı olduğu sırada, Bâbiâli'de Tersane Emini Yusuf Ağa'nın vaktiyle yaptırdığı tarihî sıbyan mektebinde 20 Mayıs 1915 günü Medresetü'l-Hattâtîn isimli bir öğretim müessesesi açıldı ve Osmanlı'nın her cihetten çöküntü içinde olduğu o yıllardaki faaliyetiyle daha sonrasının, hususiyile Cumhuriyet devrinin yüzakı olan genç sanatkârlara yetişme imkânı sağlandı; mükemmel eserler verilmesine zemin oluşturuldu. Ancak 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* gereği medreseler lağvedilirken, burası da adından dolayı aynı akıbete maruz bırakıldı. 8 ay sonra Hattat Mektebi adıyla açılan bu benzersiz öğretim müessesesi,

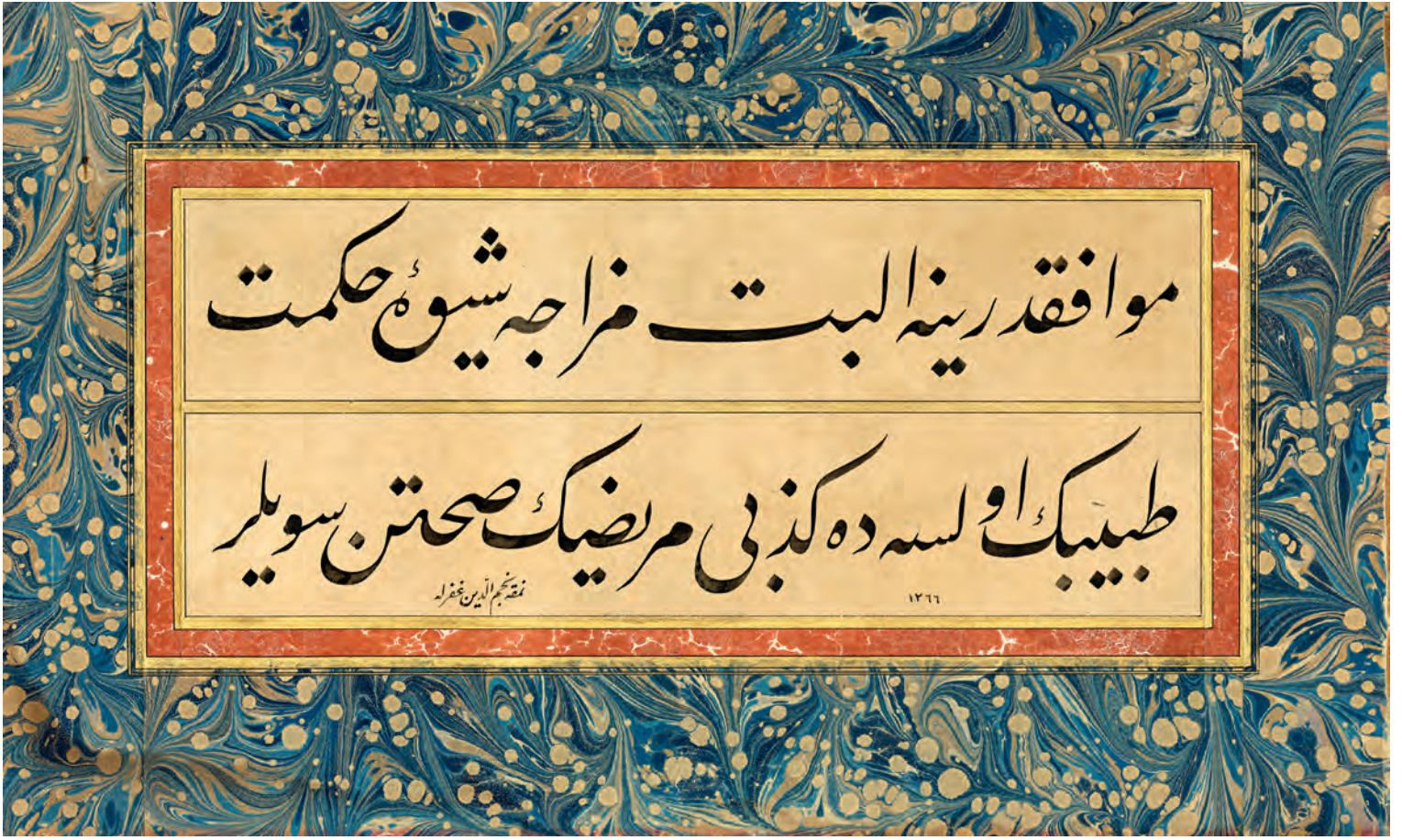

42- Hulûsi Yazgan'ın celi ta'lik levhası

1928'de yeni harflerin kabulüyle tekrar kapatıldı; hat öğretimi yapılmamak kaydıyla 1929'da Şark Tezyinî Sanatlar Mektebi adıyla yeniden faaliyete geçti.

1930'lu yılların ortalarında, bu mektebin Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne (DGSA) bağlanması münasip görüldü. Bu vesileyle, hüsn-i hattın da yeniden öğretim programına konulması bahsi 1936 yılı yaz mevsiminde Çankaya sofrasına intikal ettirildi. Kendisi de koleksiyoncu olan İstanbul mebusu Salah Cimcoz (d. 1877-ö. 1947) “*Hat geçmişteki en büyük sanatlarımızdandır. O derecede ki, ben bir Rafaello [d. 1483-ö. 1520] tablosu ile Râkım'ın [d. 1758-ö. 1826] celi sülüs istifli besmelesi yanyana konulsa, her ikisini de aynı zevkle seyretsem de Râkım'ın levhasını tercih ederim. İstikbalde bu eserlerin tamiri lazım gelse, dışarıdan mütehassıs da bulamayız, çünkü bu sanat onlarda yoktur.*” sözleriyle konuya sahip çıktı. Bunun neticesi olarak DGSA'ya gelen Maarif Vekâleti emrinde “tezyinî mahiyette Arap harflerinin de öğretilebileceği” müsaadesi yer aldı.

“Şark Tezyinî Sanatlar Mektebi”, derslerine hüsn-i hat da eklenmiş olarak 1936'da DGSA'ya katıldı. Eskiden de hat muallimi olarak bulunan Kâmil Akdik ve daha sonra da Hacı Nuri Korman (d. 1868-ö. 1951) akademide yeni açılan “Türk Tezyinî Sanatları” şubesinde vazife aldılar. Kısa bir müddet sonra Vakıflar Umum Müdürlüğü, devrin hattatlarını tamire muhtaç klasik camilerin hatlarının yenilenmesi için vazifelendirdi; Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer, Halim Özyazıcı ve Hâmid Aytaç bu camileri yazılarıyla bezediler.

43- Necmeddin Okyay'in celî ta'lik levhası

Fakat aradan geçen yıllar, yeni neslin hat sanatına iltifatını kesmiş ve artık yeni hattat yetişmez olmuştur. Bir genç, hattat olmakla, böyle bir vasatta kendisini açlığa mahkûm etmiş sayılmaz mıydı, yazıyı kimler yazdıracaktı? Osmanlı devrinden beri takdir gören hat üstadları o günlerde yazıdan ne kazanabiliyorlardı ki? Cumhuriyet devrini idrak eden Osmanlı devri hattatlarından Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer, Hulusi Yazgan, Necmeddin Okyay, Emin Yazıcı, Macid Ayrıl ve Halim Özyazıcı artık eskisi gibi levha vb. eserlerin siparişleri kesildiği için geçimlerini hattan temin edemez olmuşlardı. Aynı zümreden Hâmid Aytac, klişeciliğe ve yeni matbaacılığa uyum sağladığı için Bâbîâlî'de kalabilmişti. Akademide 1946'dan -yaş haddi sebebiyle- 1963'e kadar hüsn-i hat muallimi olarak bulunan XX. yüzyılın kudretli hattatı Halim Özyazıcı ancak birkaç misafir talebeye hat öğretmeye çalıştıysa da layıkıyla yetişen olmadı. Necmeddin Okyay'ın 1950'li yıllarda evinde meşk verdiği 4-5 öğrencisi vardı ki, onlar da bu sanattan maddi bir gelir beklemeyenlerdendi. Macid Ayrıl hat muallimi olarak çağrıldığı Bağdat'a gidip dört yıl orada faydalı olmaya çalışmıştı. Hâsılı, henüz hayatta bulunan Osmanlı hat üstadları bu sanatın encamı hakkında ümitsiz hislerle

dünyadan çekildiler.

Bu arada 1960'lı yılların sonuna doğru sayıları az da olsa bazı gençlerde hat sanatına karşı yeniden zamanla artan ilgi başlamıştı; hayatta kalan Osmanlı yadigarı son hattat olan Hâmid Aytac onlara zamanının ve sıhhatinin müsaadesince ders verdi. Kendisinden öğrenenler daha genç nesillere meşk ettiler. Bu öğretim 1980'lerden sonra süratle yayıldı. İstanbul'da 1980'den itibaren faaliyet gösteren *İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi* (IRCICA) da 1986'dan bu yana her üç yılda bir tekrarladığı hüsn-i hat müsabakalarıyla hat sanatını ve yeni yetişen hattatları teşvik etmektedir. Bugün artık İstanbul'da hat sanatının ideal üslûbu olarak *sülûs-nesih- rıkâ'* hatlarında Mehmed Şevki, *celî sülûs*, *celî ta'lik*, *celî dîvânîde* ise Sami Efendi yolundan gidilmektedir. Eğer 1928'den sonraki hattın ölü yılları olmasaydı, bugünkü hat sanatı belki bir merhale daha ötede olurdu.

Zamanımızda hüsn-ı hattı bileğinin hakkıyla meslek edinerek, geçimini bu yoldan temin eden yeni nesil hattatlarıyla karşılaşmak, kırk yıl önce artık bu sanatta istikbal göremeyenleri, şimdi fazlasıyla bahtiyar ediyor. Ancak, sanat hayatlarını sürdürmekte olan bu hattatların değerlendirilmesi daha ileriye bırakılmıştır.

44- Ali Sûfî'nin Bâb-ı Hümayun üzerindeki müsennâ celî sülûs kitabesi; altta Râkım'ın Sultan II. Mahmud tuğrası

Hat ve Hattatlara Dair İstanbul'da Yapılan Çalışmalar
İstanbul, hat sanatına ve bilhassa hattatlara dair kıymetli kitapların kaleme alındığı bir şehir olarak da ehemmiyet arz eder. Bu konuda yazılmış ilk eser olan *Menâkıb-ı Hünerverân* (995 [1587]) Gelibolulu Mustafa Âli Efendi'nindir (ö. 1600). Sonra tarih sırasıyla Nefeszade İbrahim Efendi'nin (ö. 1650) *Gülzâr-ı Savâb*'i, Suyolcuzade Mehmed Necib Efendi'nin (ö. 1758) *Devhatü'l-küttâb*'i (1150 [1737]), Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi'nin (ö. 1788) *Tuhfe-i Hattâtîn*'i (1184 [1770]) gelir.

Ancak kapsam itibarıyla aralarında en mühimmi *Tuhfe-i Hattâtîn* olan bu kıymetli kaynaklar Osmanlı devrinde yazma eser hâliyle kütüphane raflarında kalmış, bu konudaki bir kitabın İstanbul'da basılıp neşredilme önceliği, İranlı Mîrzâ Habîb Efendi (d. 1835-ö. 1894) tarafından yazılmış ve geniş bir bölümü *Tuhfe*'den aktarılmış bulunan *Hatt u Hattâtân*'a nasip olmuştur (1888). Bunu müteakip *Menâkıb-ı Hünerverân* 1926'da, *Tuhfe-i Hattâtîn* 1928'de, *Gülzâr-ı Savâb* 1938'de, *Devhatü'l-küttâb* 1942'de basılarak Türk kültürüne İstanbul'dan kazandırılmışlardır. Aynı konunun tamamlayıcısı olan İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın (d. 1871-ö. 1957) yazdığı *Son Hattatlar* da 1955 senesinde İstanbul'da neşredilmiştir.

Bir Osmanlı münevveri olan Mahmud Bedreddin Yazır'ın (d. 1895-ö. 1952) Cumhuriyet devrinde kaleme aldığı ihatalı bir eser olan *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* kitabı dışında, çoğu Osmanlı devrini yaşamamış Cumhuriyet nesilleri tarafından hüsn-i hat ve hattatlara dair birçok kitap hazırlanıp neşredilmiştir. Bunların isimleri ve müellifleri bibliyografya kısmında görülebilir. Matbaacılığın fevkalade geliştiği şu son otuz yılda, renkli hat örnekleriyle basılıp neşredilen bu kitaplar, hat sanatına dair Osmanlı devrinden kalan noksanlığı telafi edecek mahiyettedir.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tâbirleri*, İstanbul 1995, c. 1, s. 55-95.
- Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul 1999.
- Anafarta, Nigâr, "Türkiye'de İlk Kâğıt: Yalova Kâğıt İmâlathanesi", *Hayat Tarih Mecmuası*, Temmuz 1970, yıl 6, c. 1, sy. 6, s. 16-18.
- Berk, Süleyman, *Hattat Mustafa Râkım Efendi*, İstanbul 2003.
- Dere, Ömer Faruk, *Hâfız Osman Efendi*, İstanbul 2009.
- Derman, M. Uğur, "Cumhuriyet Devrindeki Türk Hat Sanatı", *Yeni Türkiye*, 1998, Cumhuriyet özel sayısı, c. 4, s. 3173-3176.
- Derman, M. Uğur, "İstanbul'un Tuğralı Kitâbelerine Dâir", *VII. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 5-10 Ekim 2009, Bildiriler IV*, Konya 2012, s. 495-512.

- Derman, M. Uğur, "Medresetü'l-Hattâtîn'e Dâir", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 2006, s. 511-547.
- Derman, M. Uğur, "Mezar Kitâbelerinde Yazı Sanatımız", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 1975, sy. 49, s. 36-47.
- Derman, M. Uğur, *99 İstanbul Mushafı*, İstanbul 2010.
- Derman, M. Uğur, *Emin Barın ve Koleksiyonu*, İstanbul 2010.
- Derman, M. Uğur, *İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı*, İstanbul 1992.
- Derman, M. Uğur, *Murakka'-ı Hâs*, İstanbul 2013.
- Derman, M. Uğur, *Ömrümün Bereketi: 1*, İstanbul 2011.
- Derman, M. Uğur, *Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002.
- Derman, M. Uğur, *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*, İstanbul 1982.
- Derman, M. Uğur, *Yenicâmi Çeşme ve Sebîlî'nin Kitâbesi*, İstanbul 2011.
- Eyice, Semâvi, "İstanbul'un Tarihi Eserleri", *İA*, VI, 1214/44-157.
- Habîb, *Hatt u Hattâtân*, İstanbul 1305.
- İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955.
- Kut, Günay ve Hatice Aynur, "İstanbul'un Mimârî Yapılarından Kitâbe Örnekleri", *Prof. Dr. Nihad M.Çetin'e Armağan*, İstanbul 1999, s. 63-96.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV c. İstanbul 1308-15.
- Meriç, Rıfka Melûl, "Hicrî 1131 Tarihinde Enderunlu Şâirler, Hattatlar, Mûsikî Sanatkârları Tezkiresi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1956, c. 2, s. 139-168.
- Mustafa Âli, *Menâkıb-ı Hünerverân*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1926.
- Müsâhipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1946.
- Nefeszâde İbrahim, *Gülzâr-ı Savab*, İstanbul 1939.
- Serin, Muhiddin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 2003.
- Suyolcuzâde Mehmed Necib, *Devhatü'l-Küttâb*, nşr. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1942.
- Tanışik, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri*, II c., İstanbul 1943-45.
- Yazır, Mahmud Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, nşr. Uğur Derman, III c., Ankara 1972-1989.